BIBLIOTECA LICEULUI DIN BEIUŞ ÎNTRE ANII 1835—1845

de

IUDITA CĂLUŞER şi CONSTANTIN STELARU

O bună colaborare între filiala Bihor a Arhivelor Statului şi fondul documentar de la Biblioteca judeţeană din Oradea, ne-a adus în posesia a patru inventare dintre anii 1835—1845 ale bibliotecii liceului românesc din Beiuş, fundaţie vulcaniană de la 1828, cu rol atît de important în dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor. În acest fel, avem posibilitatea să proiectăm o lumină documentară asupra începuturilor acestei biblioteci, să reluăm un subiect, fără a cărui clarificare istoricul bibliotecilor româneşti din Transilvania nu poate fi complet. Puţinele informaţii lapidare din anuarele şcolare, din presă, din mai vechile încercări monografice asupra liceului, de Traian Fărcaş şi Dr. C. Pavel (căci o monografie actuală nu există), erau cu totul sumare şi nu puteau decît să întărească necesitatea defrişării surselor primare, pentru a reface constituirea şi dezvoltarea bibliotecii profesorilor şi a elevilor de la Beiuş.

Ostenind în acest scop, o şansă ne-a surîs, cînd am găsit în fondul fostei Eipscopii greco-catolice de Oradea, păstrat la filiala Arhivelor Statului, *cataloagele-inventar* din anii 1835 (două), 1841 şi 1845. Avem, însă, convingerea că nu acestea sînt primele inventare, deoarece ni se pare normal ca Samuil Vulcan să fi înzestrat din start ctitoria sa cu o mică bibliotecă, aşa cum s-a dovedit că dona cărţi pe seama pruncilor, a şcolii şi satului la instalarea de dascăli sau preoţi. În donaţia vulcaniană au putut intra cîteva zeci de cărţi liturgice şi manuale, cărţi tipărite la Blaj, Buda, Arad sau Viena, cărţi din conceptul Şcolii ardelene, tipărituri vulcaniene de la Oradea.

Acestea veneau peste o tradiţie a cărţii în general şi a cărţii şcolare la Beiuş, atestată documentar prin liste descoperite în 1976 la Arhivele Statului din Oradea. Astfel, prin Ioan Corneli, la 8 decembrie 1821, se dau şcolii din Beiuş: *„6 abecedare româneşti şi 10 germano-ungureşti, 1 catehism mare românesc, 5 istorii biblice româneşti, 1 regulament şco-*

https://biblioteca-digitala.ro

lar și 1 carte privind obligațiile supușilor"[1] În satele din jur se disemina tot atunci o mare cantitate de cărți similare. La 14 iulie 1828 se dau iarăși la Beiuș: „*17 abecedare românești și 8 germano-ungurești, 5 istorii biblice românești, 4 catechisme românești mari, 4 ciasloave, 2 psaltiri românești, 4 aritmetici românești, 3 regulamente școlare, 2 de cultura duzilor și una cu obligațiile supușilor*".[2]

Din cota anului 1834, Beiușul primea tot prin Ioan Corneli, la 20 ianuarie: „*4 cărți pentru exerciții de citire partea a doua, 5 abecedare românești și 5 ungurești, 1 catechism românesc mare și 1 unguresc, 1 istorie biblică ungurească și 1 românească, 1 regulament școlar*"[3].

Asemenea cărți și donația vulcaniană trebuie că au dat cel dintîi fond al cărților de la liceul din Beiuș. În 1835 biblioteca avea, potrivit celor două liste descoperite, 135 și apoi 141 de cărți, la 1841 cuprindea 244 de volume, respectiv 395 la 1845. Pentru perioada de după 1838 e de clarificat de ce biblioteca lui Vulcan, donată testamentar liceului, n-a ajuns, totuși, la Beiuș după decesul ilustrului cărturar.

În anul 1858 o comisie de la Beiuș întocmește un protocol de cărțile ce se preconiza a se procura pentru gimnaziile românești, indicîndu-se în detaliu autorul, titlul și locul de apariție. În total se cer 312 volume, dintre care pozițiile 103—187 reprezintă carte tipărită la București.[4] Fără a putea ști în ce măsură cartea respectivă s-a și procurat, faptul de a o cere printr-un concept programatic, ne dezvăluie gîndirea și simțirea patriotică a profesorilor de la liceu.

Un capitol complex în istoria bibliotecii îl deschide donația Ion Munteanu, care se produce la 10 ianuarie 1861. Cele 1344 de volume (1282 de titluri), majoritatea de mare importanță lingvistică, istorică și filologică și vreo 24 de mape cu hărți și manuscrise sînt aduse de la Sarcău (Bihor) de Iuliu Munteanu, fiul, și în 4 „feșloage" rămîn un timp la Oradea, în curtea Episcopiei gr. cat., de unde ajung la Beiuș. Pentru a eterniza gestul și memoria revoluționarului și patriotului Ioan Munteanu, Consistoriul orădean decide ca în fiecare 26 decembrie, corul liceului să cînte pentru odihna donatorului și „icoana" lui, desigur portret (dar cine l-a făcut?) „să se pună în cui în biblioteca donată de el. Aceasta să se facă peste tot venitorul"[5].

Prin donația Munteanu, biblioteca de la Beiuș capătă cu adevărat o importanță națională, ca una din cele mai substanțiale instituții ale cărții pentru români.

---

[1] Gh. Mudura, *Ioan Corneli și răspîndirea cărții didactice în districtul literar al Orăzii*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 146.

[2] *Ibidem*, p. 148.

[3] *Ibidem*, p. 151.

[4] Inventarele tratate aici se află la Arhivele Statului Oradea, *fond Episcopia greco-catolică Oradea*, dos. 700 (nepaginat).

[5] C. Mălinaș, Iudita Călușer. *Contribuții la cunoașterea vieții și activității cărturarului bihorean Ioan Munteanu* (1808—1860), în *Crisia*, Oradea, 1982, p. 141—160.

https://biblioteca-digitala.ro

În deceniile şapte-opt informaţiile despre bibliotecă sînt puţine, dar dintr-o scrisoare a directorului Petre Mihuţiu către cunoscutul Teodor Roşiu, profesor, datată la 1888, aflăm că, fără a fi încheiată inventarierea, s-au înscris 5000 de cărţi, deci după 1861 biblioteca a crescut lent, dar sigur.

Dacă punem în seamă şi cărţile pe care Teodor Roşiu la 1891 le vinde liceului, putem evalua că, pornind de la donaţia vulcaniană de cîteva zeci de cărţi, biblioteca liceului de la Beiuş ajunge la finele secolului trecut la circa 6 000 de volume. Din 1862 se formează separat biblioteca elevilor în cadrul Societăţii literare *„Samuil Vulcan"*, care pînă la 1917 va atinge 1 102 volume[6].

Stadiul actual de informare nu permite cu mult mai mult decît o asemenea schiţă cu totul nesatisfăcătoare încă pentru monografie.

În continuare vom adînci deceniul 1835—1845 din istoria bibliotecii, pe baza listelor recent descoperite.

Din anul 1835 s-au păstrat două cataloage-inventar. Fiecare constă din cîte două file, format in-folio, cu titlul identic: *Conotatio Librorum pro juventute Gymnasii Belényesiensis coëmtorum.*

Rubricatura e aceeaşi la amîndouă inventarele: nr. curent, titlul uzual, uneori şi autorul, locul şi anul tipăririi, formatul şi numărul de volume. Una din liste e mai neglijent manuscrisă, pare a fi o ciornă, cealaltă e caligrafiată cu un duct rotund, îngrijit. Ciorna (o notăm cu C.1) conţine 75 de poziţii, cu un total de 135 de volume, pe cînd copia (=C.2) are 80 de poziţii, cu un total de 141 de volume în acelaşi an.

Cartea cea mai veche conscrisă în amîndouă listele e *Reformatio Ecclesiae Coronensis,* 1543, 1 ex., in—8°, desigur disertaţia lui Honterus, ediţia de la Braşov, sau cea de la Wittenberg, elogios prefaţată de Ph. Melanchton şi tipărită în acelaşi an. Din secolul următor e o singură carte, cu conţinut teologic, apărută în 1665 la Colonia, 36 de titluri sînt din sec. al XVIII-lea şi 32 din secolul al XIX-lea pînă la 1835. Centrul de tipar cel mai intens reprezentat este Viena (20 de titluri), urmat de Lipsia, Buda, Oradea, Tyrnavia, Sibiu, Claudiopoli, Venetia, şi cîte o carte din numeroase alte centre europene.

După conţinut, pe lîngă cărţile teologice, biblice, liturgice, sau de drept canonic şi administraţie bisericească, evident cele mai multe, ne reţin atenţia ediţii din scriitorii clasici, precum Cicero (trei titluri), Justinus (1790), Ovidius, Sallustius, Virgilius, C. Nepus, şi tragedia *Solomon* de Klopstock, tipărită la Viena în 1771.

Mai multe gramatici şi dicţionare greceşti, germane, maghiare, latine, bi şi plurilingve ilustrează cartea lingvistică. Sînt prezente cîteva manuale: tratate de aritmetica în limba germană şi latină, între care Metzburg, *Institutiones mathemathicae,* Viena, 1780 în 6 volume (părţi).

---

[6] V. Faur, *Istoricul bibliotecii societăţii literare „Samuil Vulcan" din Beiuş (1862—1918)*, în *Biblioteca şi şcoala,* Oradea, 1976, p. 166. Potrivit datelor ce le dezvăluim începutul unei biblioteci a elevilor se poate aşeza la 1841—1845.

https://biblioteca-digitala.ro

Se disting cîteva ediții mai ample, dintre care în primul rînd Kant, *Phylosophische Werke,* Graecii, 1795, în 12 volume, Krug, *Physophische Werke,* Wien, 1818, în 8 volume, *Collectio auctorum classicorum,* Vindobonnae, 1803 în 3 volume, opera politică a lui Ovidiu în trei volume.

Cartea istorică este puțină, se distinge *Nova Dacia, ex probatis scriptoribus depromta ... Joannis Kastal dicata ...,* Claudiopoli, 1743, pe linia unei istoriografii interesate în ceea ce privește adevărul istoric. În schimb Joseph Heinrich Benigni în *Statistische Skizze der Siebenbuergischen Militär-Gränze,* Brașov, 1816, lucrare de asemenea consemnată în catalog, se ocupă aproape numai de români, religia lor, agricultura ce o fac, cum cresc animalele, pădurile lor, și altele, încheind cu prezentarea celor două regimente grănicerești.

Cititorii beiușeni, în consonanță cu această disertație au avut la îndemînă, conform catalogului, și un exemplar din *Silvius Tannoli, Poëmation de la secunda legione valachica,* ediția de la Oradea, 1830. Cartea românească veche mai e prezentă prin lucrarea exorădeanului Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana,* Viena, 1826 și *Ortographia latino-valachica* a lui Ștefan Crișan, Claudiopoli, 1806.

Fără a fi de dimensiuni impresionante, și dominată de cartea cu conținut confesional, ceea ce era în ordinea lucrurilor, biblioteca de la Beiuș se prezenta la 1835 fortificată prin cîteva lucrări pozitive, din categoria celor, a căror pondere va crește mult în anii următori. Credem, însă, că trebuie să fi fost în clădirea liceului mult mai multă carte, în special manuale, care, neexistînd încă o secțiune distinctă pentru elevi în cadrul bibliotecii nu era înregistrată pentru un inventar, deoarece, uzîndu-se rapid prin folosire, era greu de a da seama cu ea.

2. Documentul în care este inclus catalogul de la 1841 este de fapt inventarul general al liceului, cu toate clădirile, sălile și bunurile din ele, inclusiv clanțele de la ușă și zarurile de la ferestre, în total 8 file in-folio, sub titlul: „*Inventarium Regii Episcopalis Gymnasii Belényesiensis*", încheiat la 24 oct. 1841.

Pe fila 5 verso jos începe capitolul trei, *Bibliotheca Gymnasii,* avînd rubricatura: *Numerus librorum, Titulus librorum, Exemplar, Volumen, Compactura qualis* și *Status quis.* Pînă la jumătatea filei 7 v. sînt înscrise 126 de titluri de carte, cu datele mai general transpuse decît la 1835, fără locul și anul tipăririi, însă cu precizarea mai frecventă a autorului. În total cele 126 de titluri sînt notate în 244 de volume. Pentru a caracteriza legătura se folosesc termenii: *dura, gallica, semigallica, cartacea, sine compactura.*

Pentru starea cărții sînt utilizați termenii: *bonus, mediocris* și *malus.*

În timp ce inventarul de la 1835 nu are nici o ordine, acesta, ca și cel de la 1845, prezintă cărțile grupate după conținut, chiar dacă noi azi în unele cazuri am grupa altfel unele titluri:

https://biblioteca-digitala.ro

1. Libri Theologici . . . .nr. 1— 13
2. Libri Biblici . . . . . .nr. 14— 21
3. Libri Philosophici . . . .nr. 22— 36
4. Libri juridici . . . . .nr. 37— 39
5. Libri Historici . . . . .nr. 40— 48
6. Auctores classici . . . .nr. 49— 57
7. Libri Concionatorii . . . . .nr. 58— 67
8. Libri Grammatici . . . .nr. 68— 82
9. Libri Miscellanei . . . . .nr. 83—118
10. Libri in usum scholarum Gymnasialium . . . . .nr. 119—126

Reţine atenţia ultima grupă, care este un semn documentar al separării unei viitoare biblioteci a elevilor, faţă de cea a profesorilor.

Catalogul se încheie pe fila 7 v. cu însemnarea: *„signi Belényesini die 24 octombris 1841. Coram nobis Basilio Erdelyi, Cath. Eccl. G. cath. M. Varad. Can. Scholast. ... Capitulari ad hunc Actum deputato.*

Theodoro Aarono Loc. Gymnasii Directore, Basilio Nyisztor Primae Stuttis Professore, Moyses Popovicz... Domini Belenys Perceptor.“ Şi două sigilii de ceară roşie, unul neted, altul avînd în relief stema liceului şi legenda *„Sigillum Gymnasii Belenyiesiensis 1835“*.

În acest catalog se regăsesc mare majoritate a cărţilor de la 1835, cu cîteva excepţii, precum şi cărţi noi.

Cele mai semnificative direcţii de creştere a bibliotecii au în vedere cartea istorică şi cartea veche românească, precum şi publicaţiile destinate expres elevilor. Notăm de asemenea *Colloquia* de Erasmus de Rotterodami, o ediţie neprecizată.

Din cartea istorică se consemnează, pe lîngă *Nova Dacia,* Carol Palma, *Notitia Rerum Hungaricarum,* în 3 volume, Tyrnavia, fără a şti dacă ediţia de la 1770, sau 1775; Matthia Bel, *Compendium Hungariae geographicum,* fără precizarea ediţiei (a cunoscut patru ediţii între 1753—1779 la Posonii et Cassoviae); Josephus Benkö, *Transsilvania. Sive Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus.;* Vindobonnoe, 1778, cu lucruri bune despre români, între care redă şi din poezia lui Martin Opitz despre hora moţilor de la Zlatna, tipărită în germană la 1621 şi abia anul trecut tradusă româneşte integral şi publicată. Dar şi cu deformări. De asemenea ediţia clujană de la 1764 a lucrării *Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium ac Religiorum cum Principibus Ejusdem,* presupusul autor fiind un român iezuit, Andrei Illia, mort la Oradea la 5 august 1754, sau altcineva. Alte lucrări istorice: *Historia Italica Elisabethae in Siberiam exilate, Geschishte des Krieges Zwischen Ruszland Oesterreich und Türkei, Sigray.* Reţinem, fără a putea preciza ediţia, *Ratio educationis publicae rei litterariae* şi, complementar, semnificativa prezenţă a unei antologii de intimate ale lui Iosif al II-lea: *Collecto ordinationum Imp. Josephi 2^{di}, 1^{a} pars.*

https://biblioteca-digitala.ro

La 1841 biblioteca din Beiuş includea 21 de cărţi vechi româneşti, deci cu 18 mai multe decît la 1835:

1. Dimitrie Poteca. *Filosofia cuvîntului şi a năravurilor.* Traducere după I. G. Heineccius, Buda, 1829.

2. *Sermo funebris valachicum in morte Joannis Bobb Episcopi.* Aceasta credem că este: *Tristă predică la îngroparea ep. Ioan Bob,* de Theodor Pop, Sibiu, 1830.

3. *Flosculus veritatis de Ecclesiae unione.* Poate fi ediţia latină din *Floarea adevărului* a lui P. P. Aaron, de care se ştie, fără să se fi păstrat exemplare, că s-a scos la Viena în 1752 şi la Roma în 1761—1762. Ar putea fi şi una din ediţiile româneşti de la Blaj, 1750 sau 1816, deoarece în general în acest catalog, ca şi în cel de la 1845, titlurile cărţilor se dau în latină, indiferent de limba în care sînt tipărite.

4. *Dictio in honorem Joannis Bob valachicae.* La Cluj în 1803 apare o asemenea cuvîntare, dar în latineşte, nu în româneşte, cum se precizează aici.

S-ar putea să fie o *addenda* la B.R.V.

5. Maior P. *Orthographia latino-valachica,* Buda, 1819.

6. Piuariu-Molnar, I. *Deutsch-Walachische Sprachlehre,* Wien, 1788. Gramatica molnariană, luată după Micu-Şincai, şi investită cu ortografie germanizată a limbii române.

7. *Dictionarium Daco-romanum plurium lingvarium.* Ni se pare că nu poate fi altul, decît *Lessiconul* de la Buda, 1825.

8. *Liber liturgicus valachicus.* Greu de aproximat, să reţinem că e în limba română.

9. Bojincă, D. *Animadversio in dissertationem Hallensem . . .,* Pesthini, 1827.

10. Maior, P. *Contemplatio . . .,* Buda, 1816.

11. Maior, P. *Reflexiones . . .,* Pestini, 1815.

12. Toma Costin. *Discussio descriptionis Valachorum Transsilvaniae,* Pesthini, 1812.

13. Maior, P. *Animadversiones,* Buda, 1814.

14. *Responsum ad Reflexiones adversus Petrum Maior valachice.* Credem că e: „Răspunsul la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul istoriei ceii peintru începutul românilor în Dachia“, Buda, 1814, cu care Maior însuşi îl atacă pe satelitul din Blaj al lui Bob, D. Vaida.

15. *Brevis appendix ad historiam de valachis, lingua valachica.* Este Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior, Buda, 1828, de Theodor Aaron, poate dată chiar de autor, deoarece a fost director la Beiuş între anii 1840—1842.

16. *Respundere descurgătoare a lui Bozinka.* E cunoscută cărticea din 1828 de la Buda.

17. *Wiederlegung der Obhandlung von Murgu.* Este răspunsul lui E. Murgu la broşura defăimătoare a lui Tököli, Halle, 1823, prin care

https://biblioteca-digitala.ro

acest sîrb contesta romanitatea noastră. Wiederlegungul lui Murgu s-a tipărit la Ofen (=Buda) în 1830.

18. *Illustratio separationis Ecclesiae Orientalis ab occidentalis lingua valachica*. Titlul ne trimite către S. Micu, ms. nr. 78, nedatat: *„Istoria împărăcherii* [=desbinării, separării, zice I. Lungu][7] *între biserica răsăritului şi a apusului"*, dar această lucrare nu a fost niciodată tipărită. Credem că e o copie după ms. arhetip al lui Micu.

Se poate lesne observa că profesorii de la Beiuş aveau la îndemînă principalele lucrări ale polemicii istorice ale Şcolii ardelene, care se adaugă la exemplarele depistate anterior de noi în colecţii din Oradea, şi dovedesc o intensă circulaţie a ideilor respective.[8]

În ultimul capitol al listei se cuprind cărţi, hărţi şi material geografic pentru elevi:

— Sphaera armilaris acu magnetica provisa.
— Globus artificialis pariter acu magnetico instructus.
— Mappae Asiae, Africae, Americae, Europae.
— Mappae Imperii Austrici et Germanici.
— Mappae Imperii Turcici Europaei.

4. Catalogul de la 1845 face şi el parte din: *Inventarium Regio-Episcopalis Maioris Gimnasii Belenyesiensis anno 1845 consignatum*. Acest inventar are 8 file, in-folio, partea bibliotecii ocupă tot capitolul al treilea, pe filele 6—8. Rubricatura este ca la 1841. Se înscriu cu 10 titluri mai mult decît în 1841, deci 136, dar în 395 volume, cu o creştere de 151 de volume, cele mai multe destinate elevilor. Acestea sînt:

1. *Auctor classicus pro 3ª Grammatica* 3 ex.
2. *Auctor classicus pro 4ª Grammatica* 3 ex.
3. *Liber precatorius Valachicus A. Noalk.* 15 ex.

Ni se pare a fi *„Tresvire muzelor române"*, de Moise Sora Noak, tipărită la Oradea în 1833, cu destinaţie şcolară.

4. *Historiae Biblicae Valachicae* 50 ex.

Aceasta ar putea fi: *Istoria bibliceascǎ cu întrebări şi răspunsuri întru acest chip aşezată pentru folosul şcoalelor româneşti*, Buda, cu ediţii la 1806, 1815 şi 1821.

5. *Catechismi Maiores Valachica*. 50 ex.

Ar putea fi catechisme din ediţiile 1783, (Şincai), 1797, (V. Nemeş), 1804 sau 1815, toate de la Blaj.

6. *Breviaria Valachica, Budae impressa* 26 ex.

S-ar putea să fie „Scurtă apendice" de Th. Aaron, de asemenea „Starea de acum din oblăduirea geograficească, orăşenească şi politicească a Prinţipaturilor Valahiei şi Moldaviei", de Thomas Tornton, Buda, 1826,

[7] I. Lungu, *Şcoala ardeleană, Bucureşti*, Minerva, 1978, p. 248.
[8] C. Mălinaş, *Cărţile Şcolii ardelene în colecţii din Oradea*, în *Biblioteca şi cercetarea*, Cluj-Napoca, 1981, p. 37—63.

https://biblioteca-digitala.ro

sau ediţia a doua, Buda, 1834 şi istoriei lui Maior, împreună cu disputatiile, traduse în româneşte de Bojincă.

7. *Compendium Oeconomiae ruralis A. Pankl* 1 ex.

Din numeroasele ediţii ale manualului semnat de Matheus Pankl, la Biblioteca judeţeană din Oradea se află un exemplar tipărit la Buda în 1810. (inv. 295.039).

Inventarul general al liceului se încheie la f. 8 r. cu data de 20 decembrie 1845 şi *„coram nobis"* (=în faţa noastră) semnează Basilio Nyisztor, acelaşi de la 1841, Sigismund Papp, profesor de sintaxă, şi Gregorius Kővary, director.

În concluzie, pe baza celor patru inventare se poate întocmi un catalog cumulativ cu 156 de titluri la biblioteca din Beiuş între anii 1835—1845, în 422 de volume, din care 25 de titluri de carte românească veche, în 162 de exemplare. Reconstituirea de faţă interesează deopotrivă bibliografia românească veche, prin contribuţii semnificative la circulaţia cărţilor noastre vechi, chiar prin sugestii de tipul *„addenda et corrigenda"*.

Astfel, atît profesorii cît şi elevii au avut la îndemînă un volum informaţional considerabil, putîndu-şi întemeia bibliografic pregătirea în perimetrul Şcolii ardelene. Structura bibliotecii, aşa cum ni se dezvăluie în perioada analizată, cît şi prin dezvoltarea ei în anii de după 1845, arată că aceasta a fost una din cele mai importante biblioteci ale românilor din Transilvania. Integrată organic în activitatea liceului de la Beiuş, ea a adus o contribuţie substanţială la rolul pe care acesta l-a avut în dezvoltarea conştiinţei naţionale a generaţiilor de elevi din Bihor şi din celelalte provincii, în unitate cu românii de peste munţi, realizînd o evoluţie fundamental identică cu a acestora.

Existenţa în bibliotecă a celor mai de seamă cărţi istorice româneşti îi dă un specific naţional, explică şi susţine patriotismul elevilor şi al profesorilor de atîtea ori manifestat în decursul istoriei, cu iradieri numeroase în viaţa românilor din Beiuş şi din jur, pregătind în adîncimea conştiinţei lor idealul unirii politice realizat în 1918.

https://biblioteca-digitala.ro